

02

La major migració forçosa de l'edat moderna

La deportació dels moriscos valencians el 1609

THE LARGEST FORCED MIGRATION OF THE MODERN AGE:
THE DEPORTATION OF THE VALENCIAN MORISCOS IN 1609

RAFAEL BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO

Universitat de València

rafael.benitez@uv.es

ORCID: 0000-0002-8159-698X

rebut: 19/04/2025

acceptat: 01/05/2025

publicat: 20/11/2025

<https://doi.org/10.28939/iam.debats-139.2>

debats #139 (p. 40-49)

Detall de l'*Embarcament dels moriscos al Grau de València*, de Pere Oromig, de la sèrie «L'expulsió dels moriscos». 1613.
Col·lecció Fundació Bancaixa

RESUM

El 1609 Felip III, amb l'impuls del seu favorit el duc de Lerma, va decidir expulsar els moriscos d'Espanya. Entre el 1609 i el 1614, prop de 300.000 persones van eixir d'Espanya, principalment cap al Magrib. Aquest èxode va suposar la major migració forçosa de l'edat moderna. Els vora 120.000 moriscos valencians foren els primers a eixir deportats sota un estret control de les autoritats. En flotes reials i naus mercants, foren traslladats a les costes del nord d'Àfrica. El Regne de València va tardar un segle a recuperar els nivells demogràfics i econòmics anteriors a l'expulsió.

Paraules clau: moriscos; migracions; història de València; raó d'estat; rebel·lions

ABSTRACT

In 1609, urged by his principal advisor, the Duke of Lerma, Philip III decided to expel the Moors from Spain. Between 1609 and 1614, nearly 300,000 people left Spain, mainly to the Maghreb. This exodus was the largest forced migration of the Modern Age. The approximately 120,000 Valencian Moors were the first to be deported under the strict control of the authorities. They were transported to the coasts of North Africa in royal fleets and merchant ships. It took the Kingdom of Valencia a century to recover the demographic and economic levels existing prior to the expulsion.

Keywords: moriscos; migrations; history of Valencia; reason of State; rebellions

L'Espanya contemporània ha conegut nombrosos processos d'emigració per motius polítics o econòmics. Per a fugir de la persecució van eixir des dels afrancesats, arran de la derrota dels exèrcits napoleònics, seguits pels liberals durant el regnat de Ferran VII, fins als exiliats republicans a conseqüència de la Guerra Civil. A més, la necessitat econòmica va obligar molts espanyols a emigrar a països d'Amèrica o d'Europa. Si ens remuntem a l'edat moderna, aquesta cerca de millors condicions de vida va provocar un flux constant d'eixides voluntàries cap al Nou Món, o cap als exèrcits espanyols que van combatre en les guerres d'Europa.

Però un caràcter diferent tingueren les eixides de grups socials forçats a abandonar Espanya pels governs de la Monarquia. Va afectar, sobretot, dues minories religioses obligades a optar entre convertir-se al cristianisme o exiliar-se. En aquesta disjuntiva es van veure els jueus el 1492, i els mudèjars —musulmans sota domini polític cristià— en la Corona de Castella el 1502 i en la d'Aragó el 1525. Si els jueus van abandonar Espanya en gran nombre, els segons van optar majoritàriament per acceptar el baptisme. Cal destacar que en els dos casos es tractava d'espanyols als quals es donava una opció, per molt contrària que siga als nostres valors actuals.

El cas que exposaré tot seguit té unes altres característiques. Els pacients d'aquell drama no disposaran de cap opció, ja que, a més de ser espanyols, súbdits naturals del rei d'Espanya, eren cristians, batejats en nàixer, i per tant fidels sotmesos a la disciplina de l'Església Catòlica. A pesar d'això, entre el final del 1609 i el començament del 1614 uns 300.000 moriscos espanyols van ser expulsats d'Espanya i van veure confiscats la major part dels seus béns. Molt possiblement, és la migració forçosa més gran feta en un breu temps durant l'edat moderna.

EL BAN D'EXPULSIÓ

El 22 de setembre es firmava i es feia públic a la ciutat de València el ban del virrei, el marquès de Caracena, que ordenava l'eixida dels moriscos, en compliment d'una carta reial de Felip III datada el 4 d'agost. Aquesta carta, els arguments de la qual exposaré més avant, conclouia així: «Aviéndolo hecho encomendar a Nuestro Señor, y confiado en su divino favor, por lo que toca a su honrra y gloria, he resuelto que se saquen todos los moriscos desse Reyno, y que se echen en Berbería».

Els articles del ban, que figuraven amb la firma del marquès de Caracena, desenvolupaven aquesta ordre radical i fixaven les condicions en què s'havia d'executar. Començava amb aquesta terrible frase (Arxiu del Reial Col·legi de Corpus Christi, Mayans, PV, 550, 18; Escartí, 2009, 193-194):

Primeramente, que todos los moriscos de este Reyno, assí hombres como mugeres, con sus hijos, dentro de tres días de como fuere publicado este vando en los lugares donde cada uno vive y tiene su casa, salgan dél y vayan a embarcarse a la parte donde el comissario que fuere a tratar desto les ordenare, siguiéndole y sus órdenes [...] para embarcarse en las galeras y navíos que están aprestados para passarlos a Berbería, adonde los desembarcarán.

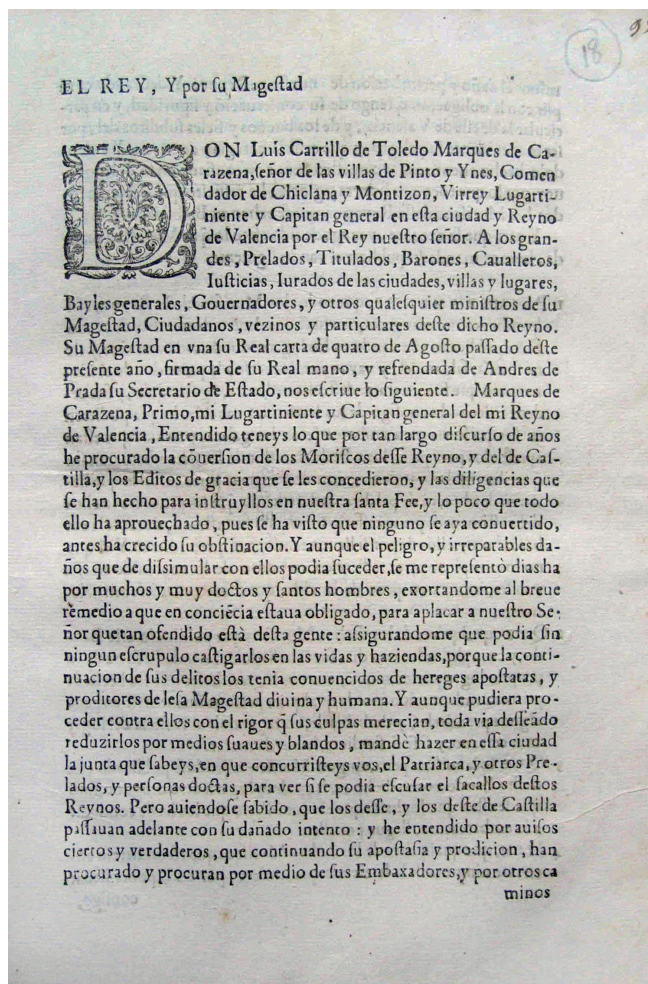
He preferit presentar el text tal com el degueren sentir els vassalls de sa majestat catòlica, foren cristians vells o moriscos; el procés, evidentment, es va anar desenvolupant de manera gradual per tot el Regne de València, però des del primer moment, a partir d'aquell 22 de setembre, els moriscos sabien a què estaven abocats en un termini breu. I, al mateix temps, van rebre la notícia de quin seria el destí dels seus béns: els autoritzaven a portar «consigo, de sus haziendas muebles, lo que pudieren en sus personas»; és a dir, les cases, les terres,

el bestiar, les collites... quedaven confiscats; només podien disposar de la roba, i poc més, que pogueren dur damunt. La pena per a qui «no lo cumpliere, y excediere en un punto de lo contenido en este vando» era de mort, i s'amenaçava que recauria la mateixa pena sobre els veïns d'aquells pobles on s'amagaren o cremaren els béns que no podien endur-se, ja que el rei els havia concedit als senyors.

El ban dedica diversos articles a garantir als moriscos que no rebrien maltractaments ni a València ni durant el trasllat per mar a Barbaria; per això, a més, s'autoritzaria que alguns pogueren tornar per a informar els altres. Així mateix, s'exclou algunes persones de l'expulsió. Les categories d'exclusos són variades: en primer lloc, es permetia que es quedara un 6% dels veïns de cada indret «para que se conserven las casas, ingenios de açúcar, cosechas de arroz, y los regadíos, y puedan dar noticia a los nuevos pobladores que vinieren»; com es veu, l'objectiu era tractar de facilitar la repoblació que hauria de cobrir el buit que deixava l'eixida dels moriscos. No obstant això, la mesura fou qüestionada per les dues parts, tant pels moriscos com per les autoritats, i es va derogar de seguida.

Un problema diferent plantejaven els matrimonis mixtos, els xiquets i els qui foren bons cristians. Es pensava que aquests últims serien escassos i es va encarregar als capellans dels pobles que n'informaren. En el cas dels matrimonis mixtos, que tampoc eren molt nombrosos, era la «casta» de l'home la que determinava el destí de la família: si era cristià vell, la dona i els fills havien de quedar-se; si era a l'inrevés, s'expulsaria el pare mentre que la mare i els fills menors de sis anys havien de quedar-se, de manera que es trencava el vincle matrimonial, i a més per decret reial. La discussió més dura va afectar els xiquets, ja que l'arquebisbe Joan de Ribera i altres eclesiàstics defenien que els menors de deu anys no havien de ser expulsats a Barbaria, cosa a la qual s'oposaven els generals per a evitar que les lògiques tensions amb els pares dificultaren el procés de deportació. L'acord final permetia que els pares deixaren voluntàriament els fills menors de quatre anys.

El ban conclouia: «Tal es la real y determinada voluntad de Su Magestad, y que las penas deste di-

Ban de l'expulsió dels moriscos. Biblioteca de Maians, Arxiu del Reial Seminari de Corpus Christi de València, Maians, 550, 18, p. 1.

cho bando se executen, como se executarán irremisiblemente. Y para que venga a noticia de todos, se manda publicar en la forma acostumbrada».

LA DECISIÓ DE FELIP III

Com es va conformar aquella «determinada voluntat de Sa Majestat»? Com es va justificar una mesura tan radical com era la confiscació dels béns i la deportació a terra islàmica d'uns vassalls que eren naturals valencians i cristians pel baptisme? No va ser un procés lineal ni una justificació fàcil; s'havia discutit bastant

en temps de Felip II, sobretot arran de la rebel·lió dels moriscos de Granada el 1568, que va derivar en una dura guerra en aquell regne (1569-1570) que va concloure amb la deportació dels granadins per part de Castella (Benítez, 2012). El gran temor que va provocar la guerra de Granada envers els moriscos va fer que el 1582 una junta d'alts consellers acordara l'expulsió dels valencians, sense que el Rei Prudent es decidira a aplicar-la. El seu fill Felip III es manifestà partidari d'esta deportació el 1602, però, de nou, la decisió va quedar en suspens durant cinc anys, fins que l'assumpte es va reprendre amb noves discussions en el Consell d'Estat, òrgan suprem d'assessorament del rei, que al gener del 1608 va aprovar l'expulsió. Una vegada més es van plantejar dubtes de consciència sobre la seua justificació, i la presa de decisió es va posposar durant un any, fins que, a l'abril del 1609, Felip III, influït pel duc de Lerma, va donar el vistiplau a l'expulsió i va demanar el suport al Consell d'Estat i un pla per a dur-ho a terme. La seua execució, però, no s'inicià fins a començament d'agost; fou llavors, a Segòvia, quan Felip III firmà la carta a la qual feia menció el ban del marqués de Caracena, ja que s'havia decidit que es començara pels valencians. I va ser també aleshores quan es va posar en marxa l'enorme dispositiu militar i logístic de l'operació, ja que hi havia la por que es produïra un alçament morisc quan es coneguera la decisió. Para previndre-ho, es va organitzar una mobilització militar important, basada, fonamentalment, en les flotes de galeres del Mediterrani, reforçades amb infanteria d'Itàlia, i amb el suport de les galeres i els galions de l'Atlàntic.

No era fàcil justificar legalment un decret tan brutal, dictat sense procedir a un judici previ. El monarca podia basar-se en l'exercici del seu «poder absolut», però aquest, al seu torn, exigia uns certs requisits per a ser considerat just. El principal era que hi haguera un perill imminent per a la república, és a dir, per al conjunt dels súbdits, que impedira seguir el procediment normal que fixaven les lleis. A més, el monarca hauria d'haver-se assessorat per persones sàvies i justes. És el que s'exposa en la carta de Felip III a Caracena. En la missiva es fa referència a la

doble amenaça que suposava la permanència dels moriscos a Espanya: la constituïen l'heretgia, atesa la falta d'acceptació de la fe cristiana, i la traïció, per conspirar amb els enemics de la monarquia. En definitiva, se'ls condemna pel criptoislamisme i per l'amenaça d'alçaments amb el suport de l'imperi turc, dels algerians i fins i tot d'holandesos i francesos. De les dues causes, l'única justificació legal a la qual podia acollir-se el rei era la de la traïció, ja que no disposava de jurisdicció sobre l'heretgia. Corresponia a la Inquisició jutjar els delictes contra la fe cristiana, i havia de fer-ho de manera individual, seguint un procediment judicial lent i pesat, sense poder condemnar globalment una comunitat. Tot i això, la justificació que es va presentar en el ban davant l'opinió pública era, sobretot, de tipus religiós: l'apostasia morisca. En efecte, s'acusava els moriscos de manera global —no oblidem que eren cristians batejats— de seguir fidels a la fe islàmica malgrat tots els esforços que s'havien fet per convertir-los.

Darrere d'aquestes justificacions s'amagava la necessitat que tenia el duc de Lerma, preferit de Felip III, de signar una treva amb els rebels calvinistes de les Províncies Unides, arran de la falta de mitjans per a continuar una guerra llarga i costosa. L'expulsió dels moriscos es vendrà com un triomf, una decisió heroica, que compensarà la humiliació d'haver de fer concessions als holandesos. Si bé la publicació dels diversos bans d'expulsió provoca el desenvolupament d'una campanya propagandística per a lloar la mesura, aquesta unanimitat no existia abans i amplis sectors de l'Església i de la política s'hi havien pronunciat en contra. Un d'ells va ser l'humanista Pere de València, que, en un memorial del 1606 dirigit al confessor del Felip III, escrivia:

Volviendo a la consideración de la justicia, ¿cómo se puede justificar con Dios ni con los hombres, ni qué corazón cristiano había de haber que sufriese ver en los campos y en las playas una tan grande muchedumbre de hombres y mujeres bautizados y que diesen voces a Dios y al mundo que eran cristianos y lo querían ser, y que les quitaban sus hijos y haciendas por avaricia y por odio, sin oírlos ni estar con ellos a juicio, y los enviaban a que se tornasen moros? (Valencia, 1999, 106).

EMBARCAR-SE CAP A BARBARIA

La decisió final, presa a l'agost, es va procurar mantindre en secret absolut per a garantir-ne l'èxit i evitar protestes i, fins i tot, possibles alçaments. Ni tan sols s'havia informat el Consell d'Aragó, l'òrgan encarregat del govern als territoris de la Corona aragonesa, ja que la decisió l'havia tramitada el Consell d'Estat directament, fet que marginava el Consell d'Aragó i la mateixa Cancelleria Reial de València, que eren les vies

Tot i els temors, el govern va poder disposar del suport de dos puntals fonamentals de l'elit del Regne: el de l'arquebisbe de València, Joan de Ribera, i el del duc de Gandia, Carles de Borja. La reacció inicial del primer va ser de sorpresa i disgust, ja que havia recomanat començar l'expulsió pels moriscos castellans; la seua proposta, que havia causat sorpresa en la Cort, es basava en unes complexes consideracions sobre el principal perill de contaminació religiosa que suposa-

Jeroni Jacint Espinosa, *Rebel·lió dels moriscos en la serra de Laguar, 1612-1613*. Col·lecció Fundació Bancaixa

constitucionals ordinàries de gestió. Tampoc se n'havia informat el Suprem Consell d'Inquisició, responsable, com hem dit, de la repressió de l'heretgia i apostasia; els dos seran avisats la vespra de la posada en execució. El mateix es va fer amb els diversos estaments del Regne de València, la reacció dels quals es temia, especialment de la noblesa. Pel que fa a la dels pacients, els moriscos, es confiava que el desplegament militar poguera controlar qualsevol reacció violenta.

ven, al seu parer, els moriscos castellans, i en el terrible colp que causaria l'expulsió per a l'economia del Regne de València. Però després d'un primer moment va assumir, obedient, el difícil paper de justificar moralment l'expulsió. D'altra banda, el duc de Gandia, la casa del qual estava terriblement endeutada, va acceptar l'orde reial i es va oferir a ser el primer a dur els seus vassalls a l'embarcador. El seu exemple, i la ferma voluntat del govern, va inclinar

la majoria dels senyors a doblegar-se a l'ordre. Per a alguns oferia, com diré més avall, una oportunitat per a millorar, en benefici seu, la forma de gestió dels seus dominis.

La sorpresa més gran per a tots potser va radicar en la pacient acceptació del desterrament per part de la majoria de les comunitats morisques. Alguns dels apologistes de l'expulsió volgueren veure en la falta de resistència morisca una mostra del seu islamisme; segons la seua interpretació, se n'anaven contents perquè la deportació els facilitava la marxa a terres regides per la llei islàmica, on podrien practicar la seua fe de manera lliure. Un d'estos apologistes, l'italià Cosimo Gaci, interpretava aquest sotmetiment com una mostra de la voluntat divina, perquè, sense necessitat de recórrer a l'«estrèpit de les armes», més de cent mil homes disposats a combatre van abandonar les terres i les cases obedientment, sense saber on els conduiria l'exili. Era una mostra clara que Déu havia reservat aquesta gran acció a Felip III: «Dio [...] habbia voluto servirsi del mezo della Maestà Vostra per eseguirla». Un tòpic que altres autors van repetir (Lomas, 2010).

Com ha mostrat Manuel Lomas (Lomas, 2009 i 2011), l'aplicació pràctica del decret d'expulsió va obligar a fer nombroses readaptacions. Com a ports d'embarcament, on van acudir les flotes reials, s'havien fixat Vinaròs al nord, Dénia al centre i Alacant al sud. Diversos problemes van obligar a alterar aquesta distribució: el principal era poder coordinar l'arribada dels moriscos als ports amb la disponibilitat d'embarcacions suficients. Això es va veure complicat arran de diversos temporals, ja que l'estació ja estava bastant avançada, cosa que va dificultar la navegació d'anada i tornada de les flotes al nord d'Àfrica. Com a complement d'aquest problema, les naus reials no disposaven de queviures suficients per a alimentar la gentada que havien d'embarcar.

Les solucions van exigir modificar el pla previst: d'una banda, els encarregats de la logística van haver de recórrer a contractar naus mercants de particulars, en bona part estrangeres, un fet que també van sol·licitar les mateixes comunitats morisques i que van poder fer. El pagament va anar a càrrec de l'Ad-

ministració, d'una part, i de les comunitats morisques d'una altra, pagant els rics pels pobres. Per a facilitar tot aquest procés, la mateixa Administració reial i alguns senyors van haver de permetre que els moriscos vengueren béns per a disposar de diners i queviures. El recurs a les naus mercants va permetre habilitar com a ports d'embarcament Moncofa, bastant més adequat per als moriscos de la zona de Castelló que el distant Vinaròs, i sobretot el Grau de València, on van acudir els moriscos d'una àmplia zona, des de Puçol fins a Bunyol i Carlet. Gràcies a aquesta adaptació va ser possible buidar, quasi completament, el Regne de València en tres mesos, d'octubre a desembre del 1609.

VIOLÈNCIES I REBEL·LIONS

No tot el procés de deportació va transcórrer pacíficament. Les autoritats hagueren de prendre mesures, algunes de molt dràstiques, per a evitar que es cometeren assalts contra els moriscos en els camins o que algun senyor no els permetera disposar de béns mobles o del bestiar per a aconseguir diners, però resultava impossible controlar tot el territori. El mateix amuntegament als ports, mentre esperaven a embarcar-se, fou una ocasió per a aprofitar-se d'una multitud que havia de comprar car el menjar i vendre barats els béns que havien pogut traure. I si en les flotes reials calia impedir els abusos dels soldats, més difícil era controlar la situació dels embarcats en mercants i impedir que els robaren o els maltractaren.

Un parell de testimonis dels mateixos moriscos, publicats per Manuel Lomas, il·lustren algunes d'aquestes situacions. Els de Teresa i Xarafull es queixen al senyor que el delegat que ha enviat a les poblacions «no hace otra cosa sino rovarnos; no nos ha dexado cabra ni hovexa, y también nos ha robado las yeguas y las guarniciones, y vanos metiendo miedo». Si això feia el representant del senyor, per a defensar els interessos d'aquest, què no farien uns altres en cerca de botí? (Lomas, 2020, 340-341).

Alguns moriscos de la zona de Sogorb s'havien embarcat en un mercant francès, el patró del qual havia pujat a bord més gent de la que podia portar, de manera que «veníamos muriendo y apretados y vamos

de manera que es lástima, porque somos más de trescientas personas», fins al punt que el Capità General de l'Armada li va ordenar que noliejara una altra nau per a repartir-los en dos. Un temporal els va obligar a refugiar-se a Maó, on «llegamos muertos y mareados y mojados», de manera que ens van donar «licencia para saltar a tierra y albergar las mujeres y niños, que venían perdidos», encara que després van voler obligar-los a tornar a les naus, on patirien males condicions higièniques (Lomas, 2020, 346-347).

La conformitat amb què la majoria de les comunitats morisques van acceptar el desterrament no va ser total. Dues àrees relativament pròximes, la de la Vall de Cofrents i la de la Marina Alta, es van revoltar al final del setembre, i un nombre important es va fer fort a la Mola de Cortes, en el primer cas, i a la Vall de Laguar en el segon. Aquest punt era més perillós, per la proximitat a Dénia. Els encarregats de gestionar la deportació van mobilitzar els terços arribats d'Itàlia i la Milícia Efectiva del Regne i van aconseguir aïllar els focus rebels, mentre continuava l'eixida d'altres localitats. No és clar què va promoure aquestes rebel·lions, instigades per alguns alfaquins i per líders de les comunitats. S'han considerat com a factors desencadenants els excessos d'alguns senyors —hem vist la denúncia dels de Teresa i Xarafull, que van acabar pujant a la serra—, així com la por de patir danys durant el trajecte i també en arribar a una destinació incerta. En definitiva, sembla que van intentar guanyar temps ajornant l'eixida per si arribaven socors d'Alger o per si l'ordre d'expulsió es deixava en suspens. Els dos nuclis foren sotmesos el mateix dia, el 21 de novembre: a Laguar, després de diversos dies de combats, mentre que els rebels de la Mola de Cortes estaven disposats a rendir-se, un fet que no va impedir que patiren l'assalt i el saqueig per part de les tropes. En els assalts van morir bastants moriscos, uns altres van fugir a les muntanyes i va costar treball capturar-los, la major part dels que van sobreviure foren expulsats i només alguns van quedar-se com a esclaus o, tractant-se de xiquets, encomanats a famílies.

Alguns d'aquests últims casos transmeten una sensació terrible de ruptura; així, Joana, una jove de vint-i-dos anys, declara davant la Inquisició de Múrcia

el 1613 que per la pressió dels seus pares «había vivido como mora hasta la expulsión de los moriscos del Reino de Valencia, y que, por no [querer] embarcarse con ellos, anduvo por los montes con otras moriscas seis meses hasta que fue a Alpera», on està de criada, i té «ánimo de ser buena cristiana». O, Juan Zárate, de quinze anys el 1615: vivia a Xeresa quan, amb nou anys, «fue la expulsión de los moriscos del Reino de Valencia y mataron a su padre y a su madre la embarcaron y a él le llevaron a la villa de Novelda», on està a càrrec d'una família (Arxiu Històric Nacional, Inquisició, lligall 2022, exp. 31-1 i 33). Els «vençuts —conclou Henri Lapeyre—, esgotats per les privacions i els combats, es trobaven en un estat terrible», i més de 1.500 van morir en els ports esperant a ser embarcats (Lapeyre, 2009, 70-71).

A BARBARIA

El ban d'expulsió dels moriscos valencià especificava que la seua destinació seria Barbaria; és a dir, les costes pròximes del Magrib. No va ser una explicació afortunada, ja que deixava clar que sa majestat catòlica deportaria súbdits cristians a terra islàmica, fet que no va deixar de causar escàndol a Roma, de manera que en els decrets següents es va evitar la menció i fins i tot es va ordenar que aquells que dugueren xiquets menuts haurien d'anar a terres catòliques, on, per cert, no van ser ben rebuts (Pomara, 22).

El govern, en l'afany de mantindre el secret, no havia pres cap mesura per a assegurar el desembarcament de tota aquella multitud de persones. El lloc que havien triat les flotes reials i els mercants que les acompanyaven va ser el port de la fortalesa espanyola d'Orà i Mers el-Kebir, a la costa d'Algèria. El governador d'Orà va haver de fer front, d'una banda, al problema d'impedir que els moriscos accediren a la plaça forta, i, de l'altra, a negociar amb les autoritats del regne de Tilimsen i altres poblacions sota sobirania marroquina que els acolliren. També va haver d'organitzar combois per a tractar d'impedir que grups d'«alarbs», és a dir, de berbers, fora de control marroquí o algerià, assaltaren els moriscos, fet al qual també es van sumar els soldats i la població espanyola d'Orà.

Una altra destinació dels deportats fou Alger, que estava sota la sobirania otomana, i on ja hi havia una població morisca notable dels que hi havien anat passant abans de l'expulsió. Tant a Alger com al port de Sersell van acudir molts dels expulsats, bé des de la zona d'Orà o directament els que van eixir en mercants. El testimoni d'un dels expulsats davant del Sant Ofici ens ho precisa (Benítez, 2012, 263-264):

«Fueron hechados de este reino quando la expulsión general, que ba en quatro años, y los desembarcaron en Orán, y después se fueron por tierra a Argel este y sus padres y otros muchos moros de los espulsos y fueron recibidos como moros y por tales se publicaron este y los demás, y se tubo y trató, guardando sus ritos y çerimonias como los demás moros de Argel, y acudiendo a las mezquitas los días y horas que los demás moros se guntaban, según la ley y secta de Mahoma.»

Com escriu Luis Bernabé, «Alger traurà un gran profit dels coneixements agrícoles dels moriscos valencians arribats al començament de la gran expulsió, entregant-los les zones més fèrtils del país perquè aquests en tragueren tot el rendiment que la població autòctona no estava en disposició d'obtenir» (Bernabé, 2009, 167). Uns altres van trobar ocupació en els ports, com a constructors d'embarcacions o com a corsaris. Són abundants les informacions que ens han arribat sobre l'activitat corsària, ja que, en cas de ser capturats, havien de passar pels tribunals inquisitorials, on relataven la seua odissea. Així, Jaime Lochget, àlies Zahat, d'Ondara, de vint-i-cinc anys el 1613, declara davant el tribunal de València que a l'abril del 1612 havia eixit d'Alger en cors «a robar cristianos y otras pressas que topasen en la mar, en compañía de otros moros y muchos moriscos de los espulsos deste Reyno» de València, en una de les diverses expedicions corsàries que havia efectuat (Benítez, 2012, 267).

LA RUÏNA DEL REGNE DE VALÈNCIA

El nombre d'embarcats fins al 19 de desembre és el següent (Lomas, 2011, 134):

Vinaròs i Moncofa	15.750
Grau de València	14.984
Dénia i Xàbia	42.945
Alacant	30.183
TOTAL	103.862

Altres relacions eleven la xifra fins a 116.000 (Lapeyre, 2009, 71), als quals cal sumar els morts en els combats i els fugits a les muntanyes, que, una vegada capturats, foren expulsats o venuts com a esclaus. Alguns càlculs quantifiquen la pèrdua en 120.000 persones, xifra que suposava, *grosso modo*, una tercera part de la població del Regne de València.

Immediatament, el govern va encarregar al Consell d'Aragó que fera front al problema de la repoblació (Benítez, 2008). El procés va ser terriblement complex des del començament. El primer problema va ser el de fixar el marc polític i legal en el qual s'havia de desenvolupar la repoblació. El duc de Lerma va voler confiscar els béns dels moriscos en favor de la hisenda reial, amb intenció de repartir-la després entre els senyors i aparèixer com el seu benefactor, i també pretenia fixar les línies mestres de les condicions en què s'assentarien els repobladors. Però l'Audiència de València li va fer veure que els furs concedien el domini útil de les terres dels moriscos als seus senyors. És a dir, que aquests tenien dret a recuperar l'usdefruit que els moriscos posseïen de les seues cases i les seues terres, i que tenia caràcter perpetu mentre els pagaren unes rendes anuals en espècie —una part de la collita— o en diners, una quantitat normalment fixa, o fins i tot en treball; rendes que tenien un import fixat i que no es podia alterar. I que una vegada recuperat aquell domini podien negociar fixar amb els repobladors les noves condicions de cessió de les terres, que van quedar establertes en «cartes de poblament».

Això era beneficiós per a aquells senyors que tenien bona part de les rendes fixades en diners feia molt de temps i que havien vist com es deva- luaven per efecte de la inflació del segle XVI: ara

estaven en condicions d'establir les terres a canvi d'una part de les collites i aprofitar-se així, això esperaven, de l'augment de les produccions i dels preus. De moment, però, els senyors veien com els seus ingressos s'havien afonat i havien d'enfrontar-se a un altre problema legal greu: el del pagament dels censals.

Es tractava de préstecs, també perpetus mentre el prenedor no volguera retornar el capital, amb garantia hipotecària fixada, en molts casos, sobre els béns de les comunitats o dels particulars moriscos. Era un tipus d'inversió molt generalitzada al Regne de València, buscada per tots els que disposaven d'un poc de capital i volien rendes segures: institucions eclesiàstiques, classes mitjanes urbanes, camperols acomodats i fins i tot nobles gaudien d'aquesta classe d'ingressos pels quals s'obtenia un 6% anual o encara més. Expulsats els moriscos, van veure com els censals van deixar de pagar-se i van plantejar nombrosos plets. L'Audiència va determinar que el pagament dels rèdits anuals corresponia als senyors que havien rebut els béns dels moriscos, però aquests, en molts casos, no disposaven d'ingressos per a pagar-los.

En lloc de fixar per decret una baixada general de l'interès dels censals al 5%, com alguns demanaven, però que topava amb la protesta dels censalistes, el govern va establir un complex mecanisme per a afavorir aquells senyors que pogueren demostrar que havien perdut tantes rendes que els era impossible fer front al pagament dels censals. Es va tardar uns quants anys a resoldre-ho i tampoc es va aconseguir redreçar la situació. Cal tindre en compte que, per a aquells censalistes, la baixada dels ingressos va fer disminuir també la seua capacitat econòmica en detriment del comerç. Mentrestant, la repoblació avançava lentament, ja que els repobladors, principalment del mateix regne, no acabaven d'assentar-se i anaven canviant en busca de localitats on trobaren millors condicions, de manera que la producció agrària es va ressentir i va tardar a recuperar-se.

En definitiva, si bé els moriscos no constituïen ells a soles el fonament econòmic del Regne de València,

com havien al·legat els contraris a l'expulsió, aquell procés va desbaratar de tal manera les seues bases demogràfiques i econòmiques que, afectades a més per la mala conjuntura econòmica de l'àmbit mediterrani durant el segle XVII, es va tardar fins a començaments del set-cents a recuperar els nivells anteriors.

* * *

En aquests temps en què s'alcen tantes veus contra els emigrants i ens arriben les notícies de deportacions de tants llocs, aquest exemple històric hauria de servir per a reflexionar sobre la seua justícia i les seues conseqüències.

BIBLIOGRAFIA

- Benítez Sánchez-Blanco, R. (2008). «Justicia y gracia: Lerma y los Consejos de la Monarquía ante el problema de la repoblación del reino de Valencia», dins J. Martínez Millán i M. A. Visceglia (dir.), *La monarquía de Felipe III, (Los reinos)*, Madrid: Fundación Mapfre, IV, 255-331.
- Benítez Sánchez-Blanco, R. (2012). *Tríptico de la expulsión de los moriscos. El triunfo de la razón de estado*, Montpellier: Presses Universitaires de la Méditerranée.
- Bernabé Pons, L. F. (2009). *Los moriscos. Conflicto, expulsión y diáspora*, Madrid: Libros de la Catarata.
- Escartí, V. J. (2009). *Jaume Bleda i l'expulsió dels moriscos valencians*, València: Fundació Bancaixa.
- Lapeyre, H. (2009). *Geografía de la España morisca*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- Lomas Cortés, M. (2009). *El puerto de Dénia y el destierro morisco (1609-1610)*, Dénia: Ajuntament de Dénia.
- Lomas Cortés, M. (2010). *El destierro morisco valenciano en la literatura del siglo XVII (els «autors menors»)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Lomas Cortés, M. (2011). *El proceso de expulsión de los moriscos de España (1609-1614)*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- Lomas Cortés, M. (2020). «Los moriscos en su destierro», dins B. Vincent (ed.), *Comprender la expulsión de los moriscos de España (1609-1614)*, Oviedo: Universitat d'Oviedo, 333-356.
- Pomara, B. (2022). *Refugiados. Los moriscos e Italia*. Granada: Comares.
- Valencia, P. (1999). *Obras completas, Vol. IV: Escritos sociales. 2: Escritos políticos y sociales*, Lleó: Universitat de Lleó.